

III. ISTORIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI

MANUALE ȘCOLARE, PROFESORI ȘI ÎNVĂȚĂTORI ÎN PĂRȚILE ARADULUI LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Maria Alexandra PANTEA*

SCHOOL TEXTBOOKS, PRIMARY AND SECONDARY SCHOOL TEACHERS IN THE PARTS OF ARAD AT THE END OF THE NINETEENTH CENTURY AND THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY (Abstract)

In the last two decades of the 19th century, the leadership of the Orthodox Diocese of Arad took a series of measures aimed at equipping schools with teaching materials, so that they correspond to the legislation imposed by the Budapest authorities. Measures were taken by which Arad teachers were determined to write textbooks and at the same time the old textbooks were abandoned, especially since some were brought from Romania. Analyzing the titles and authors of the textbooks we can see that at the beginning of the century there was a generation of teachers with didactic-pedagogical interests, among which we mention Ioan Tuducescu, Ioan Roman, Iosif Moldovan, Nicolae Ștefu, Iuliu Groșoreanu, Petru Vancu or Iuliu Vuia. Through the textbooks they compiled and their activity they contributed to the enrichment of the Romanian pedagogical literature, but also to the defense of the Romanian culture during a period in which the magyarization policy intensified.

Keywords: *school textbooks; teachers; diocese; politicians; schools; legislation.*

În ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea conducerea episcopiei arădene era implicată în modernizarea învățămîntului confesional românesc, ca urmare a politicii duse atât de autoritățile maghiare, cât și de mitropolia de la Sibiu. Datorită legislației maghiare conducerea bisericii a fost nevoită a susține și moderniza școlile confesionale. În caz contrar se ajungea la desființarea sau transformare lor în școli de stat cu predare în limba maghiară, sub pretext că nu corespund noilor cerințe. Putem constata că la sfârșitul secolului al XIX-lea și

---

* Cercetător dr., Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” Arad. E-mail: mariapantea82@gmail.com.

„Studii și articole de istorie”, vol. LXXXVIII, 2020, pp. 128-140.

începutul secolului al XX-lea se accentuează procesul de maghiarizare, dar și de modernizare a școlilor, apar tot mai multe școli noi care corespund noilor cerințe, crește frecvența celor care urmau școala, iar numărul elevilor din clase scade, fiind acum reglementat prin legislație atât numărul elevilor, cât și suprafața școlii și a claselor. Este perioada când învățământul confesional a început a se moderniza în condiții în care se simțea tot mai acut lipsa materialelor didactice. Primele demersuri pentru dotarea școlilor cu cele necesare au fost făcute odată cu reorganizarea Bisericii Ortodoxe din Transilvania, ca urmare a separării ierarhice. În 1871 senatul școlar arădean a solicitat manuale școlare, iar Sinodul a ales o comisie condusă de Geoargiu Popa, care trebuia să le „stimuleze elaborarea”¹. În anii care au urmat comisia a constatat lipsa manualelor, motiv pentru care Vincențiu Babeș a propus în 1875 crearea unui fond prin care să se asigure banii necesari pentru tipărirea lor. În acest context învățătorul Ioan Tuducescu din Lipova se adresa Sinodului și cerea susținere pentru „tipărirea unui manual de economie”². Putem constata că din rândurile învățătorilor arădeni numai el era atunci interesat de această problemă, remarcându-se prin „deosebite preocupări pentru scrierea și tipărirea unor manuale didactice atât de trebuincioase școlilor primare românești din această perioadă”³.

Înalții prelați arădeni de la sfârșitul secolului XIX-lea au înțeles rolul important al școlii pentru societatea românească și au luat măsuri prin care au dotat școlile cu manualele necesare, mai ales după ce autoritățile maghiare au cerut de mai multe ori ca în școlile românești să nu se mai „folosească manuale publicate la București și aprobate de guvernul de acolo”⁴. Interesantă este în această privință scrisoarea trimisă de mitropolitul Ioan Mețianu inspectorului școlar Moise Bocșian în 14 august 1893, unde se arată că „ministerul regesc de instrucțiune” a oprit folosirea unor manuale școlare care erau publicate la București, Craiova sau Brașov. Printre acestea apar *Istoria universală* de Ioan Slavici, publicată la București în 1892, *Gramatica elementară a limbii germane* de Nicolau Pittia, publicată la Brașov în 1892 sau *Principii de literatură* de Mihai Străjan, lucrare publicată la Craiova în 1892. Procesul a continuat și în anii care au urmat și constatăm că la începutul secolului al XX-lea sunt „retrase din școli cărțile și rechizitele școlare editate la București sau în România”⁵, aici intrând și hărțile și tabelele realizate la Editura Librăriei Socecu, care au ajuns până în părțile Aradului.

Pentru dotarea școlilor cu manuale corespunzătoare a fost înființată în aprilie 1890 o comisie la nivelul consistoriului Arad, care avea ca sarcină „cenzurarea manualelor școlare necesare în școlile noastre elementare”⁶. Comisia era formată din profesorii Institutului Pedagogic-Teologic din Arad, dar și din învățătorii care s-au remarcat prin diverse activități cu caracter pedagogic, ca Iosif Moldovan și Nicolae

---

¹ Popeangă, 1976: 65.

² Popeangă, 1976: 66.

³ Bradin, 2009: 144.

⁴ A.N.R.S.J.A., *F.P.O.R.A.*, dos. 200: 376.

⁵ A.P.O.R.N., dos. 24, 1906-1910: 106.

⁶ A.N.R.S.J.A., *F.I.Ș.*, dos. 100, M.38/38: 7.

Ștefu, care la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea erau și autorii unor importante manuale școlare folosite în școlile confesionale ortodoxe din Episcopia Aradului. În ședința consistoriului din 5 iunie 1890 a fost numit președinte al comisiei profesorul arădean Teodor Ceontea, care trebuia să se înțeleagă cu ceilalți membri ai comisiei și la timpul stabilit să se întrunească pentru a analiza situația manualelor. Amintim că profesorul Teodor Ceontea era un important autor de manuale școlare pentru școlile pedagogice ortodoxe românești din monarhia dualistă.

Ca urmare a activității comisiei au fost aprobate manualele care aveau să fie folosite în școlile arădene, iar episcopul Ioan Mețianu a semnat în 21 iunie 1893, o circulară prin care se comunica învățătorilor care erau cele recomandate. Astfel, pentru orele de religie erau 6 manuale, printre care găsim și *Istoria biblică* a intelectualului arădean Geoargiu Popa, dar și catehismul teologului bănățean Petru Barbu. Pentru orele de limba română erau recomandate 13 manuale, dintre care două erau semnate de învățătorul din Lipova, Ioan Tuducescu. În cazul orelor de limba maghiară se foloseau 3 manuale, iar la aritmetică tot trei manuale, printre care *Socoata*, manual scris de Ioan Tuducescu și publicat în două volume, care costau câte 20 de coroane. Pentru geografie și istorie erau cinci, printre care și cel de *Istoria Patriei* a învățătorului lipovean, iar pentru orele de istoria naturală, fizică și economie erau recomandate alte 5 manuale, un manual de istoria naturală fiind al aceluiași Ioan Tuducescu. Se poate observa că unele discipline se bucurau de o atenție sporită și pentru ele se tipăreau mai multe manuale și în acest caz învățătorul avea dreptul de a alege unul dintre ele. În document se mai arată că nu a fost ales încă manualul pentru Constituția patriei și că se va reveni printr-o nouă circulară, pentru că se așteaptă a se vedea ce modificări se aduc legilor comunale și municipale care se dezbăteau în parlamentul maghiar și în consecință abia după promulgarea legilor se va stabili o opțiune. Prin aceeași circulară episcopul cerea ca în fiecare școală să fie harta Ungariei și a comitatului respectiv⁷, dar numai cele care au apărut în „edițiune oficială” și se găsesc în librării.

În 9 august 1894 episcopul Ioan Mețianu a revenit cu o nouă circulară prin care făcea cunoscute manualele școlare recomandate a se folosi în anul școlar 1894-1895. Analizând cele două liste putem constata o creștere considerabilă a numărului lor, dar și acoperirea unor noi discipline. În cazul orelor de religie numărul manualelor școlare a ajuns la 8 pentru limba română, 18 la limba maghiară, la aritmetică erau 5 și erau menționate acum și două manuale de constituție, unul publicat la Brașov de Vasile Goldiș și unul la Sibiu de Ioan Popoviciu. Pentru orele de istorie și geografie erau 3 manuale, iar pentru istorie naturală, introducere în economie și gimnastică 7, printre care apar unele noi, precum manualul de gimnastică publicat la Brașov de Ioan Prodan, sau cel de economie semnat de învățătorul din Lipova, Ioan Tuducescu.

La sfârșitul secolului XIX-lea Episcopia Aradului a susținut publicarea unor manuale școlare conform standardelor impuse de autoritățile maghiare, dar a și

---

⁷ A.N.R.S.J.A., C. Ș. C., dos. 23: 46.

interzis folosirea în școli a unor cărți și manuale, ca urmare a deciziei luate de „Înaltul Minister regesc”, care a comunicat în 6 mai 1896 „consemnarea cărților a căror întrebuințare în școli este oprită adecă pentru care se pedepsesc învățătorii care s-ar găsi propunând din acelea”⁸. Ca urmare a comunicatului dat de „Înaltul Minister regesc”, episcopul arădean Ioan Mețianu a semnat circulara 2429 din 6/18 mai 1896, prin care sunt enumerate 80 de titluri. Printre acestea găsim lucrări literare ale unor importanți scriitori din România, ca Dimitrie Bolintineanu, Dimitrie Gusti, Simion Mândrescu, A.D. Xenopol, Gr. Tocilescu, V.A. Urechia, dar și intelectuali transilvăneni ca Petru Maior, August Treboniu Laurian, Aron Pumnul sau Iosif Vulcan. Dintre manualele școlare interzise amintim: *Istorie Universală* partea II, manual publicat la București de intelectualul arădean Ioan Slavici în 1893, *Istoria Ungariei* în compendiu, manual semnat de Melentie Drăghici și publicat la Timișoara în 1874 și trei manuale semnate de Ioan M. Moldovan, *Geografia Ardealului pentru școlile populare*, Ediția II, Blaj, 1878, *Istoria Ardealului pentru școlile populare și Istoria patriei pentru școalele populare române din Ardeal*. Dintre manualele publicate la Arad sunt interzise *Compendiu de geografie universală*, ediția a II-a din 1884, scris de profesorul arădean Teodor Ceontea, *Istoria Universală*, manual publicat de Geoargiu Popa în 1882, și două manuale semnate de învățătorul Ioan Tuducescu. Se mai amintește că pe lângă cele 80 de cărți au mai fost oprite și altele publicate în germană și maghiară, sârbă sau slovacă. Se mai arată că prin legea 28 din 1876 întrebuințarea unor cărți care sunt interzise de autorități constituie „faptă penală și se pedepsește după circumstanțe în bani până la 300 fl. sau cu închisoare până la trei luni și respectiv învățătorul poate fi pedepsit și cu pierderea oficiului său”⁹.

Datorită măsurilor luate atât de autoritățile de la Budapesta, cât și de conducerea episcopiei arădene, la sfârșitul secolului al XIX-lea apar numeroase manuale școlare scrise de învățătorii din zonă. Cum am mai spus, un important autor de manuale școlare a fost învățătorul Ioan Tuducescu din Lipova, considerat de Onisifor Ghibu ca fiind „foarte profund”¹⁰. În prefața manualului *Tipuri din istoria Ungariei*, scris în 1892, el declară că acesta este destinat școlilor și școlarilor, fiind scris „într-o limbă dulce și ușoară”, astfel încât elevii să poată „să tragă învățătura și foloasele ce le așteaptă de la ei societatea ca fii cetățeni ai patriei comune”. Manualul cuprinde date importante legate de diferite personalități din istoria ungarilor și a românilor. Sunt evocate importante personalități precum regii maghiari din dinastia Arpadiană, apoi Matia Corvin, considerat un „rege foarte cult și religios, vorbirea sa era sfântă, iar voința tare și determinată”¹¹. Asemenea celorlalte manuale scrise de Ioan Tuducescu, acesta a fost aprobat de Consistoriu și a fost de mai multe ori reeditat.

Un alt manual al învățătorului Tuducescu care a fost apreciat în epocă este *Miculu Legendariu*, care era destinat elevilor de clasa a III-a care trebuia prin acesta a se „întări tot mai bine în citit”, fiind gândit astfel încât să poată fi înțeles de elevi.

---

⁸ *Mărturii*, 1986: 249.

⁹ *Mărturii*, 1986: 252.

¹⁰ Ghibu, 1975: 146.

¹¹ Tuducescu, 1892: 25.

Autorul mărturisește în prefața manualului: „Am adaptat în această carte mai multe poezii, proverbe, fabule, narațiuni și istorioare morale parte reproduse, parte imitate și originale.” Lucrarea mai cuprindea și unele informații referitoare la fizică și chimie, discipline care se predau în clasele a V-a și a VI-a, dar și noțiuni de istorie biblică și informații despre istoria bisericii ortodoxe. Pe coperta legendarului publicat în 1893 se precizează că lucrările sale au fost recomandate de Consistoriu pentru a fi folosite în Episcopia Aradului prin circulara nr. 4196 din 26 august 1891, „după prescrierile și dreptul ce îl dă articolul din legea XXXVIII din 1868 și prevederile Statutului organic punctul 122”. Pentru că erau necesare în școlile românești, manualele sale au fost reeditate de mai multe ori.

Ioan Tuducescu este și autorul manualului *Istorie naturale cu referință la igienă* care a fost apreciat în epocă și folosit în numeroase școli, fiind aprobat de Consistoriu în ședința din 28 august 1896. Manualul cuprinde diferite informații referitoare la „împărăția animalelor (zoologia), împărăția plantelor (biologia) și împărăția mineralelor (mineralogia)”. Lucrarea s-a bucurat de succes, fiind de mai multe ori reeditată, în 1901 fiind publicată ediția a șaptea. Învățătorul din Lipova a fost și autorul unor materiale didactice apreciate în epocă, precum tabelele ilustrate folosite pentru învățarea tainelor scrisului și cititului. La începutul secolului al XX-lea erau încă folosite, fiind aprobate de Consistoriu, iar ediția a II-a a fost lăudată și de Academia Română, care „a primit cu deosebită plăcere exemplarele”, apreciind că „lucrarea este vrednică de laudă. Ea corespunde unei necesități reale și va aduce mari foloase”¹².

Un alt arădean care s-a remarcat ca important profesor și autor de manuale școlare a fost Vasile Goldiș. În calitate de profesor al școlii gimnaziale românești din Brașov a realizat mai multe manuale de istorie, limba maghiară și geografie. În prefața manualului de istorie universală pentru clasele secundare publicat la Brașov în 1892 în trei volume Vasile Goldiș punctează importanța acestei discipline, considerând că la sfârșitul secolului al XIX-lea „studiul istoriei începe a câștiga o însemnătate tot mai mare” datorită „mișcărilor social-politice” din epocă, fapt ce îl determină să afirme: „cunoașterea trecutului este indispensabilă pentru înțelegerea prezentului, iar întru făurirea viitorului înțelegerea prezentului ne este farul luminos”¹³. Autorul cere profesorilor să predea istoria pe înțelesul elevilor, pentru ca elevii să priceapă „ideile care stăpânesc lumea”. În acest manual structurat în trei volume autorul prezintă date interesante despre marile civilizații ale lumii antice, cel mai mare spațiu fiind consacrat Romei. În al doilea volum sunt prezentate aspecte de istorie medievală, insistând pe marile descoperiri geografice, iar volumul al treilea cuprinde „evul nou”, adică istoria secolelor XVI-XIX. În 1894 Consistoriul arădean aprobă folosirea în școli a manualului de istorie publicat la Brașov. În 1896 Goldiș începe demersurile pentru ca manualul să fie aprobat și de minister. În acest context manualul a fost verificat, iar autoritățile maghiare au ajuns la concluzia că autorul are o „temeinică pregătire în domeniul istoriei”, datorită activității sale pedagogice.

¹² *Gura satului*, 1, 2/15 septembrie 1901: 8.

¹³ Gagea, 2015: 31.

Chiar dacă autoritățile i-au recunoscut meritele, i s-a cerut să revizuiască unele paragrafe. Manualul a primit aprobarea din partea ministerului de la Budapesta în 1899, a fost apoi reeditat și folosit și în România, unde a fost „introdus ca manual în cele mai multe licee”¹⁴.

În 1896 Vasile Goldiș a publicat și un manual de istorie pentru școlile populare. În introducerea subliniază importanța acestei discipline și opinează că „studiul istoriei trebuie să fie curat educativ, iar elevii trebuie să cunoască antecesorii noștri”¹⁵. Goldiș susține că prin predarea istoriei „învățătorii trebuie să trezească în școlari dorul de a cunoaște trecutul neamului apoi al țării în care treim”¹⁶. Profesorul arădean evocă mari personalități din istoria românilor și a ungarilor, precum regii Arpad, Ștefan cel Sfânt, Carol Robert, Ludovic cel Mare dar și domnii Alexandru Basarab și Ștefan cel Mare sau Iancu de Hunedoara, pe care îl consideră un mare viteaz al creștinătății. Despre Ștefan, domnul Moldovei, scrie că „pentru înțelepciunea sa și pentru faptele sale vitejești a fost numit Ștefan cel Mare”¹⁷. Evocându-l pe Matia Corvin, arată că a fost un rege iubit și când „a murit toată țara a plâns”¹⁸. Prin evocarea acestor personalități elevii trebuia să învețe „să stimeze strămoșii care au lucrat pentru binele nostru”¹⁹. Răsfoind manualul, putem constata că autorul său vine cu o nouă viziune și abordează „istoria patriei” ca parte a istoriei universale, iar „dacă mintea și inima școlarilor va pătrunde legătura dintre evenimentele epocale ale omenirii instrucțiunea istorică în școlile populare și-a atins scopul”²⁰. Manualul s-a bucurat de mare succes, a fost de mai multe ori reeditat și îl găsim folosit în numeroase școli din Episcopia Aradului.

Vasile Goldiș și Francisc Koos au publicat două manuale de limba maghiară destinate a fi folosite în școlile populare românești, *Abecedarul și întâia carte pentru deprinderea limbii maghiare în școlile populare române* și *A doua carte pentru deprinderea limbii maghiare*. Lucrările se bazau pe planul de învățământ adoptat în același an și s-au bucurat de mare succes, abecedarul a fost tipărit în „șase ediții și a ajuns la un tiraj de 100 000 de exemplare”²¹. Iosif Blaga, profesor la Brașov, consideră lucrările ca fiind „bine compuse, corespund cerințelor pedagogice pentru învățarea limbei maghiare în școlile populare”²². În 1896 episcopul Aradului cerea folosirea manualului, arătând că „a fost recomandat și de înaltul minister regal maghiar de culte și învățământ și a fost recomandat și inspectorilor școlari ai diecezei noastre”²³. În septembrie 1899 un grup de învățători greco-ortodocși din Ungaria îi scriau lui Vasile Goldiș că de doi ani de zile folosesc abecedarul pentru orele de

---

¹⁴ Goldiș, 2008: 56.

¹⁵ Gagea, 2015: 32.

¹⁶ Goldiș, 2008: 3.

¹⁷ Goldiș, 2008: 58.

¹⁸ Goldiș, 2008: 57.

¹⁹ Goldiș, 2008: 4.

²⁰ Goldiș, 2008: 4.

²¹ Gagea, 2015: 35.

²² *Anuar*, 1889: 19.

²³ A.E.O.R.A., dos. 66 IV 1896: 297.

limba maghiară, perioadă în care „s-a făcut un progres înzecit mai mare decât înainte când eram silit a folosi numai modul cel ruginit al traducerii. Dela folosirea opului susnumit ora de limba maghiară a devenit o oră de petrecere care o așteaptă atât copiii cât și eu ca învățător cu mare sete”. Învățătorii mai afirmă că abecedarele de limbă maghiară scrise de Vasile Goldiș și Francisc Koos au „atras atenția tuturor învățătorilor care voiesc în mod mai practic să transplante limba maghiară în inima fragedă a copiilor”²⁴.

Profesorul Vasile Goldiș a mai scris și alte manuale, precum cel intitulat *Elemente de Constituția patriei sau drepturile și îndatoririle cetățenilor* și un altul pentru studiul limbii latine destinat claselor a III-a și a IV-a a școlilor gimnaziale, acesta fiind folosit în anii care au urmat și la Năsăud sau Brad. A mai realizat și un manual de geografie pentru clasele a III-a și a IV-a ale școlilor populare. Aici autorul a insistat asupra noțiunii de patrie și a cerut învățătorilor să folosească hărți. Propune învățătorilor să predea geografia pornind de la localitatea în care se află școala, iar „mergând așa mai departe după metoda călătoriei (...) vor urma apoi țările coroanei ungare și a imperiului Austriac”²⁵. Toate aceste manuale s-au bucurat de mare succes și au fost folosite în numeroase școli confesionale românești din Transilvania și Banat. La începutul secolului al XX-lea titlurile acestor manuale apar și în diferite rapoarte ale învățătorilor din părțile Aradului trimise conducerii episcopiei arădene.

Manualele scrise de Vasile Goldiș au fost folosite în numeroase școli românești din monarhia dualistă, dar au ajuns și au fost cunoscute și în România, fiind apreciate de Nicolae Iorga, care avea să scrie: „Domnul Goldiș n-a publicat lucrări speciale de istorie, dar cărțile sale de școală arată o perfectă stăpânire a materiei, o sănătoasă orientare și puțința de a comunica elevilor cunoștințe care nu sunt luate de aiurea decât pentru a fi totdeauna trecute prin sufletul propriu”²⁶.

În 1896 învățătorul Ioan Roman din Șeitin făcea demersuri pentru aprobarea de către Consistoriu a manualului său *Întâia carte de scriere și citire pentru învățarea limbei maghiare*. În 1898 era aprobată folosirea manualului, pe baza recenziei făcute de profesorul arădean Petru Pipoș. Același învățător a publicat și *A doua carte de citire și scriere pentru învățarea limbii maghiare*, care a fost tipărită la Mako și a fost aprobată de Consistoriu în 1898. Ioan Roman a scris și *Cartea de citire* pentru clasa a III-a, precum și *Cartea de citire* pentru clasa a IV-a. Astfel, de la sfârșitul secolului al XIX-lea până la Unirea din 1918 manualele scrise de învățătorul din Șeitin au fost folosite în numeroase școli din Episcopia Aradului. La începutul secolului al XX-lea cele două manuale de limba maghiară scrise de Ioan Roman pentru clasa I și a II-a figurau în lista celor folosite în inspectoratul Belințului. În Lipova găsim printre manualele folosite și pe cele scrise de Ioan Roman: *Carte de citire* pentru clasa a III-a și *Carte de citire* pentru clasa a IV-a, cu mențiunea că sunt folosite în 17 școli din inspectorat. Manualele sale au fost de mai multe ori reeditate și s-au bucurat de mare succes. Și în conspectul manualelor aprobate pentru a fi folosite în anul școlar

---

²⁴ A.N.R.S.J.A., *F.V.G.*, dos. I: 31.

²⁵ Goldiș, 1900: 5.

²⁶ *Neamul Românesc*, 36, 18 martie 1919: 1.

1905-1906 în școlile din episcopia arădeană, găsim manualele scrise de Ioan Roman, folosite în inspectoratele Belințului, Timișoarei și Lipovei²⁷.

Putem constata la sfârșitul secolului al XIX-lea o creștere a numărului învățătorilor arădeni care au devenit autori de manuale școlare, printre ei Iosif Moldovan, Nicolae Ștefu, Iuliu Grofșoreanu, Petru Vancu și Nicolae Bocșianu. În 1897 ei au publicat un abecedar pentru clasa I care s-a bucurat de mare succes și a înlocuit în unele școli abecedarul învățătorului Ioan Tuducescu. Manualul se baza pe metoda sintetică și avea 66 de pagini. Aprobata de Consistoriu, până în 1911 s-au publicat nouă ediții într-un tiraj de peste 10 000 de exemplare²⁸. În anii care au urmat aceiași învățători au realizat patru cărți de citire pentru clasele II-VI. Și acestea au fost aprobate de Consistoriu, fiind folosite în numeroase școli arădene și publicate în mai multe ediții. De remarcat că învățătorii arădeni au introdus în aceste manuale „lecturi proprii create de ei, nu luate din alte manuale străine sau românești”²⁹.

La începutul secolului al XX-lea au apărut noi manuale școlare, opere ale învățătorilor arădeni, dintre care cele mai multe au primit aprobarea Consistoriului. Pentru orele de economie învățătorul Ioan Tuducescu a scris *Introducere în economie și Exerciții de gimnastică*, ambele aprobate în 1901 și 1903, ca și cel al învățătorului bănățean Iuliu Vuia, *Cursul de învățatură pentru ultimii ani ai școlii populare*, publicat la Brașov și aprobat și de minister. Pentru orele de istorie naturală a fost aprobat în 1904 manualul scris de Iuliu Vuia. În același an Consistoriul a aprobat și folosirea manualului *Elemente de Constituția patriei*, scris de Vasile Goldiș și publicat la Brașov. Amintim că din 1901 Vasile Goldiș era secretar al episcopiei arădene și s-a implicat în rezolvarea unor probleme cu care se confrunta învățământul confesional românesc din părțile Aradului.

Chiar dacă constatăm existența unui număr destul de mare de manuale, putem observa din documentele păstrate până azi în diferite arhive că în școli, din cauza problemelor financiare, se foloseau puține exemplare dintre acestea. Un învățător din Panciova menționează într-o scrisoare trimisă în 24 ianuarie 1903 Protopopului Aradului, Vasile Beleş, că a comandat învățătorului Ioan Roman 13 manuale în valoare de 4 coroane și 90 fileri. Dintre manualele comandate opt erau abecedare pentru orele de limba maghiară pentru clasa I și cinci erau pentru clasa a II-a. În scrisoare se arată că banii au fost „solviți” (achitați) de părinții elevilor³⁰. Un alt caz interesant îl găsim la școala inferioară de băieți din Pecica. Aici s-au folosit manuale în anul școlar 1904-1905 doar pentru orele de română și maghiară. La clasa I învățătorul a folosit *Abecedarul, carte de citire și scriere* publicat de învățătorul Iosif Moldovan în 1904, la clasa a II-a se folosea *Cartea de citire*, manual tipărit de învățătorul Iuliu Grofșoreanu, iar pentru orele de limba maghiară se folosea manualul lui Ioan Roman. Interesant este că se precizează că pentru alte discipline nu s-a folosit manuale, iar pe lângă cele trei manuale amintite de mai sus s-au mai folosit

---

²⁷ Pantea, Măran, 2014: 627.

²⁸ Bradin, 2009: 154.

²⁹ Bradin, 2009: 154.

³⁰ A.N.R.S.J.A., *F.P.O.R.A.*, dos. 243: 11.

„mapa comitatului Arad și a Ungariei”³¹. În cazul școlii din Sâmbăteni în același an școlar s-a folosit un număr mai mare de manuale școlare. La clasele inferioare, pe lângă abecedare și cărțile de citire de la orele de limba română și maghiară, erau în uz și manualul de aritmetică publicat la Brașov de Arseniu Vlaicu, precum și *Catehismul*, *Istoria Bisericii* și *Istoriele Biblice*, pentru orele de religie, cele din urmă publicate la Caransebeș. Pentru istorie se folosea manualul lui Vasile Goldiș, la orele de istorie naturală și economie manualele lui Ioan Tuducescu, iar la geografie și fizică manualele publicate la Brașov de Ioan Dariu. Potrivit raportului, erau utilizate și hărți și globul pământesc.

La începutul secolului al XX-lea cei din conducerea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice de la Budapesta erau tot mai îngrijorați de problema manualelor școlare, solicitându-i-se episcopiei să raporteze manualele folosite. În consecință, episcopul Aradului, Ioan I. Papp, trimitea circulare protopopilor și inspectorilor școlari prin care cerea să se verifice situația, iar învățătorii să întocmească rapoartele cerute de autoritățile maghiare. O astfel de circulară a fost semnată de episcopul arădean în 13/26 iunie 1905, ocazie cu care a făcut cunoscut că autoritățile maghiare doresc a verifica dacă în școlile confesionale românești „se folosesc numai manuale și rechizite aprobate spre acest scop și nu și altele neadmise sau chiar oprite”.

Unele din manualele publicate la Arad se bazau pe cele mai moderne principii didactice, care au fost preluate de unii învățători și adaptate la nivelul învățământului românesc. Este cazul învățătorului Iuliu Vuia, în *Abecedarul* publicat în 1905, care într-o scrisoare trimisă de învățătorul bănățean Consistoriului el susține că „s-a inspirat din Abecedarul și sistema metodică a lui Gabel”, care era adoptat de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii. El afirma că a folosit această metodă pentru că „se va extinde în toată lumea”³² și vor dispărea celelalte, o previziune înfirmată însă de practică. În urma demersurilor făcute de Iuliu Vuia Consistoriul arădean a aprobat folosirea noului manual și a urmat publicarea recenziei realizate de profesorul Petru Pipoș în *Biserica și Școala*, periodicul oficial al Episcopiei Aradului, unde arată că manualul poate fi considerat „o prelucrare deplin reușită a materialului de scris și citit pentru clasa primară și a II-a despre metoda sunetelor vii”³³, iar prin cunoașterea de către învățători a noii metode se poate realiza un important „progres școlar”³⁴.

În 1907 tot Iuliu Vuia publica un *Abecedar ilustrat*. Au urmat demersurile pentru aprobarea sa de către Consistoriu, unde un rol important l-a avut profesorul Petru Pipoș, care într-o scrisoare trimisă episcopului arădean I.I. Papp cerea publicarea manualului, datorită „ortografiei corecte a limbii române”. Afirmă totuși că manualul are și unele minusuri, „exercițiile pregătitoare pentru scriere nu sunt complete, nu urmează în ordinea naturală metodică”³⁵. Până la urmă *Abecedarul ilustrat* a fost aprobat de Consistoriu și s-a bucurat de mult succes, fiind de mai multe

---

³¹ A.N.R.S.J.A., *F.P.O.R.A.*, dos. 262: 137.

³² A.E.O.R.A., dos. 66 IV 1896: 603.

³³ A.E.O.R.A., dos. 66 IV 1896: 599.

³⁴ A.E.O.R.A., dos. 66 IV 1896: 599.

³⁵ A.E.O.R.A., dos. 66 IV 1896: 346.

ori reeditat. Pe lângă aceste abecedare Iuliu Vuia a publicat și manuale de citire pentru clasele II-IV, de aritmetică, economie, geografie și de Constituția patriei, dar și un manual de istoria Ungariei.

Politica de maghiarizare dusă de autoritățile de la Budapesta a făcut ca în 1907 să apară un nou plan de învățământ stabilit de minister, care a fost dezbătut de conducerea bisericii ortodoxe. Printr-o circulară episcopul Aradului, Ioan I. Papp, a cerut respectarea sa și a ordonat protopopilor să vegheze la punerea sa în practică. În scrisoarea trimisă în 30 decembrie 1908 protopopului Vasile Beleş episcopul Aradului, Ioan I. Papp, „arată că ministerul a trimis planul împreună cu instrucțiunea”³⁶. A urmat ședința Consistoriului Mitropolitan de la Sibiu din 20 august/ 2 septembrie 1909, în care a fost semnat Planul de învățământ pentru școlile populare, care a reprezentat un pas important în procesul de modernizare a școlilor românești. În document se arată că „scopul învățământului în școala poporală nu e numai a înzestra tânăra generație cu cunoștințe și dexterități indispensabile la priceperea culturai actuale, ci a influența prin ele îndeosebi inima tinerimei dezvoltându-i o voință tare spre idealurile religioase-morale și culturale”³⁷. Materiile propuse dovedesc interesul clasei politice maghiare cât și al conducerii bisericii pentru ca educația să se facă în spiritul epocii, iar elevii să poată deveni cetățeni utili, care să contribuie la dezvoltarea societății. Deci putem aprecia că la începutul secolului politica de maghiarizare se îmbina cu cea de modernizare a societății românești.

Măsurile de modernizare nu au împiedicat unele abuzuri ale autorităților maghiare. Putem constata că în urma intensificării politicii de maghiarizare manualele școlare au fost cenzurate tot mai puternic, iar autorii lor, mai ales în cazul celor de limba română și istorie, au fost nevoiți să scoată diferite paragrafe referitoare la unitatea românilor. Potrivit documentelor, se accepta aprobarea și folosirea în școli a manualului *A treia carte de citire* al învățătorilor arădeni Iosif Moldovan, Nicolae Ștefu, Iuliu Grofșoreanu, Petru Vancu și Nicolae Bocșianu numai dacă se elimina din el poezia *Țara mea* de C. Negruzzi, iar în manualele folosite la clasa a IV-a, a V-a și a VI-a s-a pus condiția să se introducă date care prezentau informații referitoare la geografia și istoria glorioasă a Ungariei³⁸. Cu probleme s-a confruntat și învățătorul Iuliu Vuia, căruia autoritățile i-au cerut să aducă unele schimbări. Astfel Ministerul cultelor și instrucțiunii publice a cerut ca în *Abecedar* titlul poeziei *Patria mea* să fie înlocuit cu *Patria noastră Ungaria*, iar titlul lecției *Țara mea* să se schimbe cu *Ungaria*³⁹.

Măsurile luate de autoritățile maghiare au dus chiar la rescrierea unor manuale școlare, pe când altele au fost eliminate, sub pretextul că nu mai corespundeau. Potrivit documentelor, în anul școlar 1908-1909 în școala din Semeac la clasa a III-a pentru orele de religie era în uz manualul scris de dr. Petru Barbu, cu ajutorul căruia se predau noțiuni de Vechiul și Noul Testament, dar și date referitoare la istoria

---

³⁶ A.N.R.S.J.A., *F.P.O.R.A.*, dos. 296: 1.

³⁷ *Plan*, 1909: 3.

³⁸ Bradin, 2009: 149.

³⁹ Popeangă, 1976: 70.

Bisericii Ortodoxe Române, precum unirea sau informații despre Mitropolia Transilvaniei și personalitatea lui Andrei Șaguna, iar pentru orele de limba română se folosea *A treia carte de citire*, scrisă de învățătorul arădean Nicolae Ștefu.

În conștientul materialului de la școala din Sâmbăteni referitor la predare se arată că la orele de limba română învățătorul a predat „citirea literelor, reproducerea și analizarea, folosirea punctului, a literelor mari”⁴⁰, dar și unele noțiuni de gramatică, precum substantivul sau despărțirea în silabe. La clasa a IV-a se predau mai multe noțiuni de gramatică, iar în clasele a V-a și a VI-a, pe lângă noțiunile de gramatică, elevii aflau și informații despre operele unor importanți cărturari români, precum reprezentanții Școlii Ardelene, dar și fragmente din operele lui Hasdeu și Slavici sau poezii de Vasile Alecsandri, George Coșbuc, Mihai Eminescu sau Andrei Mureșan. Din clasa a III-a se introducea ca disciplină limba maghiară. Pentru aceste ore se folosea manualul *Limba maghiară întâia carte de citire*, scris de învățătorul arădean Iosif Moldovan. Erau predate noțiuni de citire, traducere, scriere, gramatică și conversații în limba maghiară, iar pentru clasele a V-a și a VI-a se folosea a doua carte de citire scrisă de același învățător arădean și se predau noțiuni de citire, conversație, traducere, scriere, precum și date despre istoria și geografia Ungariei. Se predă despre „eroii patriei”, Împăratul Iosif I, dar și revoluționarii maghiari Ludovic Kossuth și Francisc Deak.

Pentru orele de aritmetică și geometrie era folosit manualul învățătorului bănățean Iuliu Vuia. La clasele a III-a – a IV-a se predau tabla înmulțirii, cele 4 operații cu numere întregi și noțiuni despre cunoașterea măsurilor. Cursul lui Iuliu Vuia era apreciat în epocă și folosit în școlile din Episcopiile Aradului și Caransebeșului. Folosirea manualului s-a făcut prin decizia Consistoriului Oradea în 1/14 decembrie 1906, urmată de decizia consistoriului Arad din 7/20 ianuarie 1907 și a celui din Caransebeș în august 1907. Amintim că lucrarea a fost apreciată și de autoritățile maghiare și s-a aprobat folosirea ei în școli prin rezoluția ministerială nr. 51094 din 1908. În cazul geografiei se foloseau în clasele III-VI manualele scrise de Iuliu Vuia. În clasa a V-a se predă geografia Europei, iar în clasa a VI-a geografia Ungariei.

Din clasa a V-a se introducea istoria și erau folosite manualele scrise de Iuliu Vuia. În clasele V-VI se predă Istoria Ungariei, dar și unele noțiuni de istoria românilor, în clasa a V-a fiind o lecție despre Iancu de Hunedoara și alta despre Stefan cel Mare, iar în clasa a VI-a se predă despre unirea românilor cu Biserica Romei și erau evocate marile personalități Gheorghe Șincai, Gheorghe Lazăr și Andrei Șaguna, dar și împărăteasa Maria Tereza și împăratul Iosif al II-lea sau liderul maghiar Francisc Deak. În clasele V-VI se studia și Constituția patriei și era folosit manualul scris tot de Iuliu Vuia, erau predate noțiuni de bază referitoare la administrație, termeni precum cerc, comitat, stat, guvern, dietă, rege, impozite, dar și noțiuni legate de dreptul de proprietate. În clasele V-VI se predă și fizică, tot după un manual al lui Iuliu Vuia. În clasa a V-a se predau noțiuni referitoare la legile gravitației, spațiu, timp, iar în clasa a VI-a despre sunet, lumină, magnetism. În

---

⁴⁰ A.N.R.S.J.A., *F.P.O.R.A.*, dos. 297: 41.

clasele V-VI se introducea ca disciplină și istoria naturală și se folosea un alt manual al lui Iuliu Vuia. În primul an se studiau peștii, reptilele, pomii și mineralele, iar în al doilea an se insista pe păsări și albine. Tot în clasele V-VI se mai predau și alte noțiuni, precum cele despre influența aerului, căldurii și a luminii asupra pământului, lucrarea câmpului, îngrijirea animalelor, dar și despre creșterea albinelor, cultivarea pomilor fructiferi, a viței de vie și a legumelor sau creșterea viermilor de mătase. În numeroase școli era folosit cursul de economie rațională scris de Iuliu Vuia. În ediția a II-a publicată în 1911 se preciza că folosirea manualului era admisă prin rezoluția ministerială nr. 16593 din 1911, după ce a fost aprobat de Consistoriul din Arad în 1906 și de cel din Caransebeș în 1907.

În perioada 1909-1914 putem constata că au fost retrase unele manuale și a crescut numărul celor scrise de Iuliu Vuia, acesta conformându-se cerințelor impuse de autorități. În 1913 la Librăria Diecezană din Arad se găseau 19 titluri de manuale semnate de acest autor având aprobarea pentru a fi folosite în școlile confesionale, atât din partea conducerii bisericii, cât și a autorităților de la Budapesta. Pentru că au primit recunoaștere și din partea ministerului manualele lui Vuia erau considerate ca fiind „calificate prin recenzii ministeriale ca manuale de model, ca cele mai de succes creațiuni, care corăspund din toate punctele de vedere, care stau la cel mai înalt nivel cultural-literar, fiind scrise după cel mai bun și ușor metod”. Analizându-le putem constata că prin activitatea sa Iuliu Vuia a contribuit la modernizarea societății românești. În paginile manualului *Istorie naturală, învățământ practic pentru școlile populare*, ediția a III-a din 1911 scotea în evidență importanța resurselor naturale, astfel încât omul să le poată exploata cu folos. Referindu-se la corpul uman afirmă că „omul este coroană a creației Dumnezeiești”⁴¹, dar sănătatea sa este distrusă de consumul abuziv de alcool, pentru „că bețivul se bagă cu zel în pământ, dar aduce amar și sărăcie familiei sale, căci averea se vinde la dobă, iar ai săi ajung cerșetori pe drumuri”⁴².

Având în vedere toate acestea, se poate spune că încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea conducerea episcopiei arădene a înțeles rolul școlii, pe care a susținut-o și transformat-o în „temelia vieții noastre culturale”⁴³. Cadrele didactice din zona Aradului au reacționat pozitiv la inițiativele episcopiei și au alcătuit și publicat numeroase manuale școlare. Prin aceasta, învățătorii arădeni nu doar că au îmbogățit literatura didactică românească, ci au contribuit la eșuarea politicii de maghiarizare, pe care autoritățile de la Budapesta au intensificat-o la începutul secolului al XX-lea.

---

⁴¹ Vuia, 1911: 112.

⁴² Vuia, 1911: 113.

⁴³ Popeangă, 2006: 129.

Referințe

- A.E.O.R.A. = Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Arad.
- A.N.R.S.J.A., C. Ș. C. = Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Arad, *Colecția Ștefan Crișan*.
- A.N.R.S.J.A., C. Ș. C. = Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Arad, *Fond Vasile Goldiș*.
- A.N.R.S.J.A., F.I.Ș. = Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Arad, *Fond Inspectoratul Școlar*.
- A.N.R.S.J.A., F.P.O.R.A. = Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Arad, *Fond Protopopiatul Ortodox Român Arad*.
- A.N.R.S.J.A., F.V.G. = Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Arad, *Fond Vasile Goldiș*.
- A.P.O.R.N. = Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Nădlac.
- Anuar* = *Anuarul XXXIV al Gimnaziului Mare Public Român de religie greco-orientală din Brașov pe anul școlar 1897-1898*, Brașov, Tipografia Ciurcu, 1898.
- Plan* = *Plan de învățământ pentru școlile populare* (1909) Sibiu: Tiparul Tipografiei Arhidiecezane.
- Bradin, Virgil (2009) *Iosif Moldovan (1863-1940)*, Arad: Editura Promun.
- Ghibu, Onisifor (1975) *Din istoria literaturii didactice românești*, București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Gagea, Eugen (2015) *Vasile Goldiș studii și documente*, vol. II, Arad: Editura „Vasile Goldiș” University Press.
- Goldiș, Vasile (2008) ‘Autobiografia mea - Vasile Goldiș’ în *Aradul și Marea Unire din 1918*, Arad, Editura „Vasile Goldiș” University Press.
- Goldiș, Vasile (1900) *Geografie pentru școlile populare*, Brașov: Tipografia Ciurcu.
- Gura satului*, 1901.
- Mărturii* = *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918)* (1986) Arad.
- Neamul Românesc*, 1919.
- Pantea, Maria Alexandra, Măran, Mircea (2014) ‘Activitatea didactică și culturală a învățătorilor din familia Roman din Șeitin’, în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX. Coordonatori: Doru Sinaci și Emil Arbonie, Arad: Editura „Vasile Goldiș” University Press, pp. 627-636
- Popeangă, Vasile (2006) *Eparhia Aradului în perioada instituționalizării culturii naționale 1807-1948*, Arad: Editura „Vasile Goldiș” University Press.
- Popeangă, Vasile (1976) *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918*, Arad: Comitetul de Cultură și Educație Socialistă.
- Vuia, Iuliu (1911) *Istorie naturală, învățământ practic pentru școlile populare*, Arad: Tipografia Diecezană.